

GUNHILD SETTEN

Før i tiden produserte bøndene mat og ble bedømt etter matens kvalitet og ikke noe mer. I dag er bøndene produsenter av både mat og kulturlandskap. "Miljøhensyn" er et viktig krav på begge områder. Hva synes bøndene om denne forandringen? Gunhild Setten har stilt spørsmål til en gruppe jærbønder. Det resulterte i avhandlingen "Bonden og landskapet. Historier om natursyn, praksis og moral i det jørske landskapet", en avhandling som ga henne doktorgrad i geografi i 2002. I denne artikkelen presenterer hun spennende perspektiv på landbruks- og miljøforvaltningens krav og jærbøndernes svar på kravene.

Innledning

Midt på 1970-tallet ble det innenfor norsk landbrukspolitikk formulert en målsetting om at næringen skulle ta økte miljø- og ressurs hensyn. Rent konkret innebar dette at forurensningen skulle reduseres, jordvernet håndheves strengere, og det ble et mål å ta hensyn til kulturlandskap, naturmiljø og rekreasjonsinteresser. Dette var de første statlige formuleringene som vitnet om at motivasjonen for landbruket måtte utvides og endres, bl.a. fordi de stadig tiltagende miljøproblemer krevde praktisk håndtering før de ble for omfattende. Samtidig var målsettingen om økte miljø- og

ressurshensyn et tegn på at næringen ikke forvaltet ressursene kun på vegne av seg selv. Næringen måtte tvert imot betraktes som en av mange samfunnsaktører som skulle, og måtte påta seg et sterkere ansvar for den kollektivt eide natur-, kultur- og miljøarven som bl.a. landbruket som næring disponerer, og bøndene ofte har den private eiendomsretten til. Landbruket måtte altså betraktes som en sentral aktør i en bredere miljødebatt.

Det skulle ta omtrent 15 år før en kunne identifisere en aktiv og offensiv jordbrukspolitikk basert på målsettingen om miljø- og ressursvernet – mot slutten av 1980-tallet innføres det statlige virkemidler for bevaring og utvikling av jordbrukets kulturlandskap. I 1992 reformeres den norske jordbrukspolitikken, og jordbrukslandskapet har siden den gang framstått som ett av de viktigste felter for iverksetting av nettopp miljø- og ressursvernet. Det norske kulturlandskapet (dvs. jordbrukslandskapet) etableres dermed som et sentralt

Med Brøyten vart det for alvor fart i nydyrkinga og dermed landskapsendringane på Jæren. Dette er den første Brøyten, Brøyt X, frå 1956 og den første sjølvgåande hydrauliske gravemaskina i Europa. No står den i utstillingane på Jærmuseet avdeling Hå.
**Foto: Jærmuseet*

politisk, økonomisk og ikke minst mentalt miljøpolitisk virksomhetsfelt.

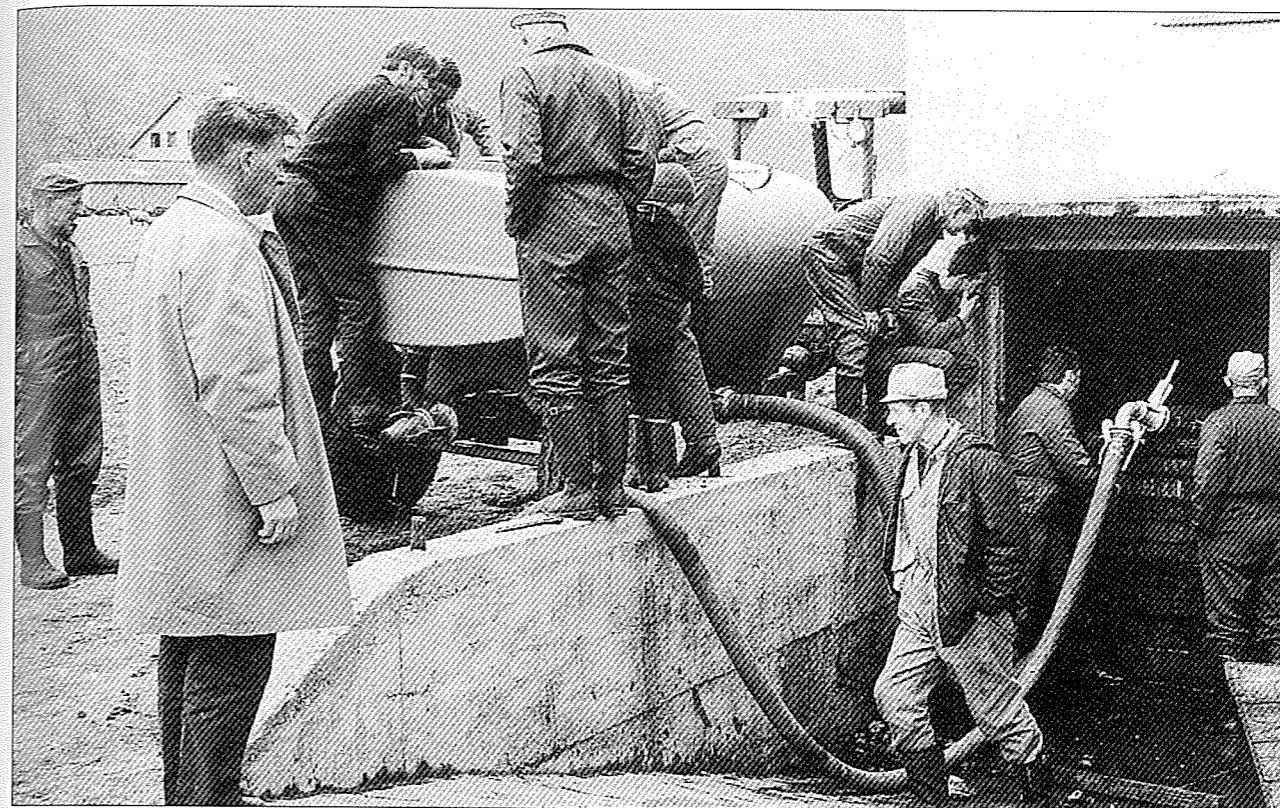
Med denne politiske dreiningen 'fra mat til miljø' har jordbrukslandskapet fått en helt ny betydning. Landskapet er ikke lenger kun et biprodukt av matproduksjonen, men på mange måter selve produktet. Fra myndighetshold innebærer dette at det skal legges til rette for produksjonsmetoder som i større grad tar hensyn til hvordan jordbrukslandskapet framstår, og utstrakt bruk av bl.a. økonomiske og juridiske virkemidler skal sikre dette. Et paradoks er naturligvis at dagens jordbrukspolitikker sørger for intensivering og effektivisering i de deler av landet der det er mulig å drive mest mulig kostnadseffektivt. Den samme politikken sørger samtidig for at mer marginale områder gror igjen. Begge prosesser betraktes som uønskede i en diskusjon om kulturlandskapet. Dette poenget skal vi imidlertid la ligge. Hovedmålet mitt er snarere å belyse hvordan flytting av politisk fokus representerer en formidabel mental utfordring, kanskje særlig for de som rent praktisk er satt til å gjennomføre politikken, nemlig bøndene. Det er i den forbindelse jeg skal presentere materiale fra en undersøkelse av hvordan et utvalg bønder på Jæren, innenfor slike endrede landbruks- og miljøpolitiske rammer, velger å forholde seg til den miljøpolitiske dreiningen i sin daglige gårdsdrift.¹ Sagt på en annen måte, hvordan de tilpasser seg i sin daglige virksomhet. Slike tilpasninger er altså mentale produkter – det er hvordan vi tenker om og oppfatter ting som i stor grad avgjør hvordan vi velger å forholde oss i det praktiske arbeidet. Det er derfor vilkårene for endringer og opprettholdelse av menta-

liteter overfor landskap og natur som er hovedfokuset mitt. Slike mentaliteter er imidlertid ikke resultat av nasjonale landbrukspolitiske føringer alene, de er i utstrakt grad kompliserte, lokale historiske produkter. For å forstå holdninger til miljø, landskap og natur må en derfor få et grep om de lokale sammenhengene som den sentrale landbrukspolitikken slår ned i.

Min jakt på holdninger brakte meg til de tre jærkommunene Hå, Klepp og Time. Jæren var ikke et tilfeldig valg – fokuset på miljø og landskap synes å ha utfordret jærboendene på grunnleggende måter fordi mange av dagens bønder ser ut til å grunne sine holdninger til landbruksdriften, og dermed til landskapet og naturen, i historiene om det jærsk landbruket som gikk forut for den miljøpolitiske dreiningen. Et nødvendig spørsmål å stille er derfor hva det er ved den nye landbrukspolitikken som utfordrer bøndene? Svaret på dette spørsmålet går via et blikk inn i landbrukspolitikken i etterkrigstiden.

Etterkrigstidas landbrukspolitikker

Mot slutten av 1980-tallet 'oppdager' det norske landbruks- og miljøbyråkratiet at landbrukets kulturlandskap kan representere et produkt på linje med landbrukets mer tradisjonelle produkt, nemlig mat. Denne oppdagelsen tjener to viktige hensikter. For det første tilfredsstiller arbeidet for kulturlandskapet ideelt sett et allment krav om at landbruket har et miljøansvar på linje med andre sektorer i samfunnet. Dette kan betraktes som ett av næringens eksterne miljøpolitiske ansvarsområder. For det andre har fokuset på kultur-

Serleg frå tidleg på 1970-talet kom det krav om at jordbruket hadde eit miljøansvar på linje med andre næringar. For bøndene på Jæren blei dette eit problem. Talet på husdyr var veksande, kor skulle ein gjere av all gjødsla? Bildet er frå ein demonstrasjon av nytt utstyr til gjødselhandtering, truleg i 1970-åra. *Foto: Bondevennen

landskapet en 'indre medisinsk' rolle – det bidrar i stor grad til å legitimere de statlige overføringene til næringen. Det er den landbrukspolitikken som er blitt ført i etterkrigstiden som leder opp til dette skiftet i fokus: Næringen kom raskt under en fast statlig styring i årene etter krigen. Dette må sees i sammenheng med den sterke sosiale og regionale profilen i landbrukspoli-

tikken. Bl.a. sørget systemet med jordbruksavtalene til å ivareta denne profilen gjennom at avtalene sikret bøndene et inntektspolitisk fokus. Også andre forhold går som røde tråder gjennom etterkrigstiden. Strukturrasjonaliseringen er bl.a. basisprinsippet for den stadig avtakende økonomiske og politiske betydningen som har preget næringen gjennom hele etterkrigsperioden.

Dette har i korte trekk betydd at vi har fått færre, men større bruk. Den teknologiske utviklingen har vært en av de viktigste årsakene til denne utviklingen. Med stadig sterkere innslag av teknologiske løsninger har antall personer sysselsatt i jordbruket gått dramatisk ned fordi den enkelte sysselsatte økte kapasiteten i takt med teknologiutviklingen. Staten betraktet seg som en tilrettelegger for stadig større bruk av teknologi – færre bruk og sysselsatte var derfor en ønsket utvikling.

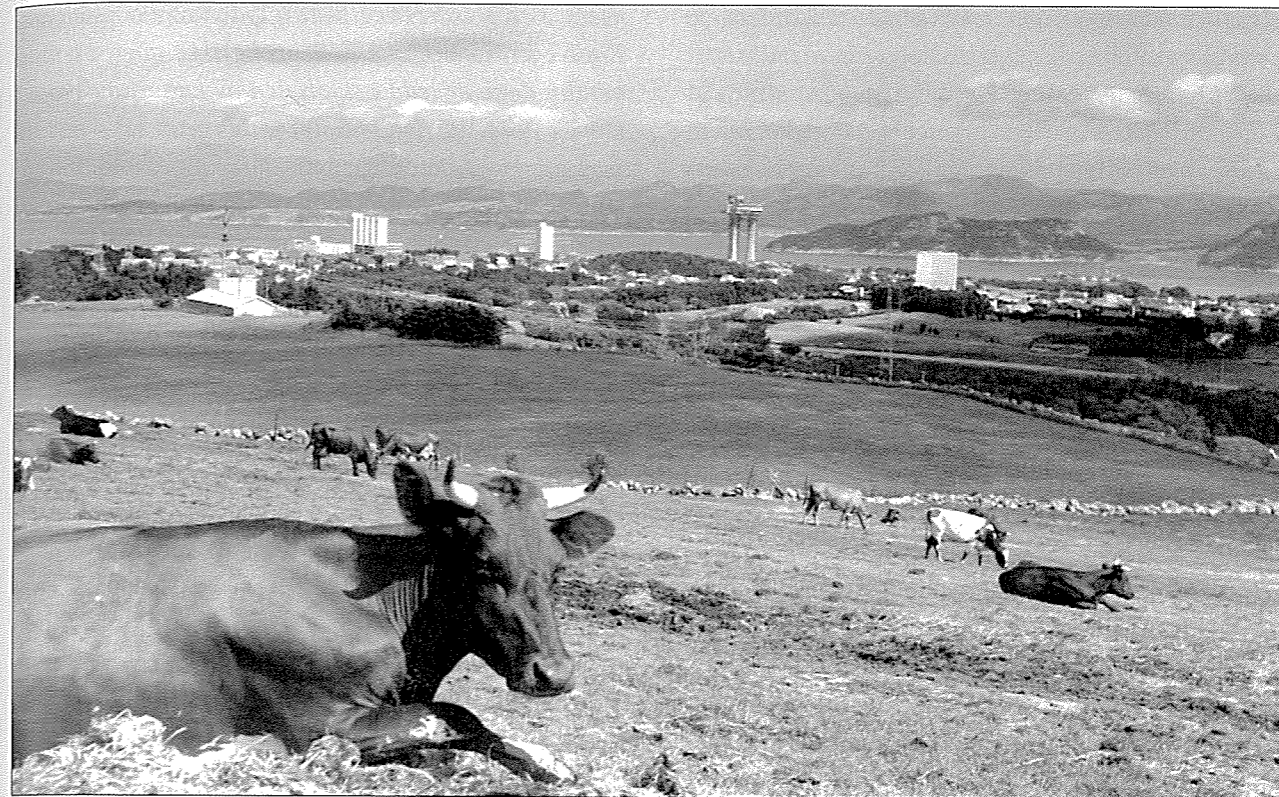
Til tross for jordbruksavtalene sakker næringen lønnsmessig akterut i forhold til andre næringer i samfunnet. Ut over på 1970-tallet får imidlertid kravet om økte inntekter i næringen sterkere tilslutning. Norges nei til EF i 1972, 'den grønne bølgen' og oljekrisen sørget for dette. Opptappingsvedtaket i 1975 kommer i kjølvannet av det som i stor grad kan betraktes som en krise i næringen, og var et stortingsvedtak om at bønder skulle ha inntekt på linje med gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Den gryende oljenasjonen Norge så lyst på fremtiden, og for jordbruket førte det til store investeringer i bygninger og maskiner, utvidelser og oppdyrking.

Midt på 1970-tallet kommer altså formuleringen om nye krav til miljø- og ressurs-hensyn. Det ble iverksatt en del tekniske tiltak rettet mot forurensningsproblemer – også på Jæren. Det holdes imidlertid fast ved troen på at teknologi er løsningen på så å si alle utfordringer i næringen, og restriksjoner på bruk av teknologi og produksjonskapasitet har stort sett vært brukt som brannslukkere når overproduksjonen har vært et faktum.

Det er først ut over på 1980-tallet at det blir tydeli-

gere at jordbrukspolitikken i langt sterkere grad har fokus på tilleggsgodene næringen produserer og representerer. Dette må sees i sammenheng med den internasjonale miljø- og landbrukspolitiske utvikling. Miljøspørsmål fikk betraktelig mer oppmerksomhet, og regionaliseringen av de ulike produksjonene – som følge av kanaliseringspolitikken – ble sett på med stadig mer skepsis. Problematikken knyttet til 'kulturlandskapet' dukker altså opp. Det ble fort etablert en bred politisk enighet om at jordbrukslandskapet representerer viktige verdier i form av biologisk mangfold, historiske, kulturelle, estetiske og rekreasjonsmessige ressurser, i tillegg til symbolske verdier og identitetsverdier. Disse verdiene utgjør ingrediensene i det som i dag ofte omtales som jordbrukets multifunksjonelle rolle – en betegnelse som har blitt brukt gjennom 1990-tallet for nettopp å bygge opp under næringens ansvar for produksjon av både mat og miljø.

Imidlertid, landbrukspolitikken har gjennom hele etterkrigsperioden vært preget av paradokser. Paradoksene er også framtrødende på 1990-tallet: Struktur-rasjonaliseringen gjennom hele perioden betraktes også som den riktige veien videre. Dette står i konflikt med de politiske målsettinger som er formulert om bevaring av et småskala landbruk med et dertilhørende kulturlandskap. Samtidig forsterkes fokuset på landbrukets multifunksjonelle rolle, og bonden som naturforvalter. Dette må sees i forlengelsen av det statlig styrte forsøket på å endre motivasjonen for næringen "med gradvis mindre fokus på inntektspolitiske mål, og mer fokus på det multifunksjonelle landbruket og betaling for produksjon av fellesgoder" (Kallbekken

Utsikt fra Ullandhaug mot Stavanger og Hillevåg ein gong på 1970-talet. Dei siste 30-åra har mykje av jordbruksjorda rundt byane og tettstadene på Jæren blitt omdisponert til bustad- eller industriområde. På Ullandhaug er der enno nokre gardar igjen, mykje fordi dette kulturlandskapet blir sett på som eit fellesgode. *Foto: Bondevennen

2002:115). Samtidig slippes ikke kravene om effektivitet og produktivitet. Vi har med andre ord en landbrukspolitikk som er plaget av motstridende målsettinger, og som strever med å identifisere en balanse mellom utnyttning, vekst og vern, lokale, nasjonale og internasjonale interesser.

Vi har nå sett nokså generelt på hvordan fokuset og motivasjonen for landbruksnæringen har endret seg i løpet av etterkrigstiden. Det er imidlertid behov for et mer spesifikt fokus: I takt med framveksten av det såkalte multifunksjonelle landbruket er det etablert en egen politikk for kulturlandskapet.

Fordi landskapet er blitt en så sentral del av den nye landbrukspolitikken har spørsmålet om hva landskapet er blitt tilsvarende sentralt. Da kulturlandskapet ble satt på dagsorden hersket det en nokså bred enighet om at begrepet var en beskrivelse av jordbrukslandskapet. Det var næringens produksjonsarealer det ble referert til. I løpet av en 20-årsperiode har kulturlandskapsbegrepet fått en videre betydning i den generelle debatten, men det kan ikke være tvil om at landbruksnæringen har hatt mer eller mindre monopol på begrepet, og dermed også den politikk som har fulgt i kjølvannet.

Areal- og kulturlandskapstillegget (AK-tillegget), etablert i 1989, var det første bevis på at man fra myndighetenes side ønsket å konkretisere arbeidet med kulturlandskapet. Dette var et arealtilskudd gitt til bøndene for å holde jordbruksjord i produksjon. Aktiv produksjon var altså en betingelse for det kulturlandskap en ønsket å opprettholde. Fra og med 1991 utbetales AK-tillegget til alle, gitt at visse minimumshensyn til landskapet tas. Fra statlig hold var dette et signal om at en ønsket å opprettholde visse elementer i landskapet, elementer som skulle gi landskapet karakter av variasjon og småskala drift. Det var også et uttalt mål at det biologiske mangfoldet skulle sikres bedre vilkår, og dermed forsterkes. For bøndene innebar dette at spesialiserte inngrep i landskapet skulle unngås:

Elver og bekker skal ikke kanaliseres eller lukkes, og åpne grøfter skal ikke lukkes. Skogbryn, kantsoner og andre restarealer mot innmark skal ikke dyrkes opp, og åkerholmer, steingjerder og gamle rydningsrøyser skal ikke fjernes. Jordbruksarealer skal ikke bakkepla-

neres. Ferdelsårer skal ikke oppdyrkes eller stenges. Kantvegetasjon og åkerholmer skal ikke sprøytes, med mindre dette er ledd i skjøtselen av kulturlandskapet (Jones 1998:195).

I tillegg er det introdusert et såkalt områdetillegg der målet er at flere grunneiere går sammen om tiltak for kulturlandskapet. Deter et uttalt mål at slike område-tiltak skal ivareta helheten i kulturlandskapet, særlig områder som er lite påvirket av miljøforringende tiltak, og som har biologiske og kulturhistoriske kvaliteter.

Tiltakene for bevaring av kulturlandskapet kan betraktes som passive virkemidler – de består av en rekke forbud. Samtidig innebærer de aktiv skjøtsel. Det ønskede resultatet er imidlertid at prosesser skal holdes på et ønskelig nivå, og dermed gi landskapet et visst utseende. Omsetter vi forskriftene i praksis vil vi finne et landskap som i stor grad tilsvare det jordbrukslandskapet som preget Norge på 1950-tallet (Grue 1999; Gjølberg 2000). Politikken kan derfor betraktes som et komplisert uttrykk for en kritikk av samtiden, og en positiv vurdering av en fortid. Dessuten er det en kritikk av mange av bøndenes valg i forhold til gårdsdrifta. Videre er det uttrykk for et syn på endringer og hastigheten på endringene. Aksepten for endring synes relativt lav, hvertfall de endringer som ikke fører 'tilbake' til et landskap som representerer et langt mer bæredyktig landbruk.

Kulturlandskapspolitikken, slik som landbrukspolitikken generelt, har naturlig nok også hatt sitt nedslagsfelt på Jæren. Vi skal derfor ta med oss disse poengene inn i "dette farvefattige Landskap", slik Jæren en

gang ble beskrevet (Løwold 1888:9), og slik landbruksforvaltningen i Rogaland kanskje ser det i dag.

Jæren – 'et fargefattig landskap'?

Kulturlandskapet i Rogaland, og på Jæren, er beskrevet i flere dokumenter fra den regionale landbruks- og miljøforvaltningen:

"Dei store endringane i driftsformene for landbruket dei siste ti-åra har fått store konsekvensar for landskapet. Over tid har nye driftsformer ført med seg avrenningsproblem, samtidig som jordbrukslandskapet har vorte meir einsformig og monotont. Verdifull kulturarv, biologisk mangfall og miljøgoder har vorte truga" (Fylkesmannen i Rogaland m.fl. 1997:3).

Denne framstillingen, som Fylkesmannen i Rogaland, Rogaland Fylkeskommune, Rogaland Bondelag og Rogaland bonde- og småbrukarlag gir, er utvilsomt beskrivende for etterkrigstidas landbrukspolitikk og de landskaps- og miljøendringer den har ført med seg. I et annet dokument sies det videre at *"Gamle kulturmarker har gjerne ei fleire hundreårig, ja tusenårig historie. Dei er utvikla gjennom gamle produksjonsmetodar og skjøtta ved beiting og anna stell. I dag trugar moderne produksjonsmetodar, som bruk av kunstgjødsel og plantevernmidlar, dei få områda som er att. I det moderne jordbrukslandskapet i Rogaland, finn vi vanlegvis berre spor etter gammal kulturmark"* (Fylkesmannen i Rogaland 1997:9).

Heller ikke dette kan bestrides. Det blir imidlertid noe mer problematisk når det hevdes at "slike levande kulturminne [gamle kulturmarker] er svært krevjande å ta vare på, avdi dei treng spesiell skjøtsel for ikkje å

endra karakter" (ibid.). Her demonstreres kanskje den største utfordringen i kulturlandskapsdebatten generelt – hvordan kombinere forandring og bevaring? Det er utvilsomt også noe paradoksalt over at det *levende ikke skal endre karakter*. Igjen understrekes verdien av et gitt uttrykk, og det er helt klart et uttrykk som hører fortiden til.

I mer overført betydning har altså Jæren mistet mange av sine 'fargerike' innslag i landskapet. I takt med politikken som er beskrevet ovenfor har jærlandskapet endret karakter på grunnleggende måter. Bl.a. har steingjerder, jærhus, torvmyrer og lyngheier forsvunnet i høyt tempo, særlig i etterkrigsårene. Dette må sees som et resultat av den landbrukspolitikk som er blitt ført i store deler av disse årene. Det er imidlertid også et resultat av noe 'jærsk'. Vi skal derfor gjøre en kort historisk reise gjennom landskapet på Jæren.

'En natur for viderekommende'²

I den imponerende mengde beskrivelser som finnes av Jæren, vil Arne Garborg (1998:7-8) sin velkjente skildring av folket og landskapet på Jæren slik han så det mot slutten av 1800-tallet, alltid måtte tas fram:

Upp frå den låge sanstrandi tøygjer seg eit armt, grått land med lyngbrune bakkar og bleike myrar, yvisått med kampestein, trelaust og berrt; avstengt mot aust med en lang, låg fjellgard. Endelaus synes den nakne hei. Men her og der blånar ei einsleg tjønn, som ligg og gror att, eller eit stort, stilt vatn. Her susar vinden dag og natt. Og grå-vêret ligg lågt yvi viddi, der haren rømer frå stein til stein og allslags brun og spettut og vill fugl ligg i løynde reir og blinkar og blundar.

Yvi det heile spanar himilen seg vid og grå, frå fjellgarden til havs og so vidt ein ser; - det einaste ljose yvi tilværet. Den hev ein for augo kvar ein gjeng. Full av skyir og storm heng han mest alltid. Stundom sig han åt jordi og sveiper landet i regn og skodd som i ein duk. Og det regner og regner til landet fløymer.

Her og der oppetter bakkar og rés kryp låge hus i hop i småkrullar som søkjande livd. I den tette lufti

hildirar dei seg halvt burt, sveiper seg i torvrøyk og havdis som i ein draum; stengde og stille ligg dei burtetter viddine som tusseheimar. Rundt husi skimtar det fram bleike grøne flekkir av åker og eng som øyar i lyngviddi; kvar bite og kvar lepp er avstengd og innlødd med steingjerde som lange røysir.

*No er det lite igjen av stille vatn eller små teigar avstengde med steingardar på Jæren. *Foto: Bondevennen*

I desse heimane bur folket.

Det er eit sterkt, tungt folk, som grev seg gjennom livet med gruvling og slit, putlar med jordi og granskar skrifti, piner korn av aur'en og von av sine draumar, trur på skillingen og trøyster seg til Gud.

Dette er ikke bare en intens skildring av forholdet mellom natur, landskap og folk, men også av mentalitet – av holdningene til naturen og landskapet. Mange

har forsøkt å få et grep om 'den jærske mentaliteten', hva den evt. består av og hvordan den kommer til uttrykk (for eksempel Tveite 1982; Thu 1996; Frøyen 2000). Jærsk mentalitet knyttes ofte til teknologisk framskritt og redskapsproduksjon, til religiøse strømninger, til uvanlig høy arbeidsmoral og kollektivismen.

Garborgs roman *Fred* er derfor ikke bare et personlig oppgjør med farens selvmord og hans skjebnes-

vangre religionsdyrking. Romanen tegner også et bilde av hvordan endringer i samfunnslivet nærmest river opp et bondesamfunn i andre halvdel av 1800-tallet: I de siste tiårene fram mot 1900 tar 'det store hamskiftet' for alvor tak i bondesamfunnet på Jæren. Redskapsbedrifter som Serigstad as, Kverneland Fabrik og Kyllingstad Plog og Maskinfabrik a/s etableres. Markedet for redskapene var raskt voksende, både lokalt, nasjonalt og også internasjonalt. Større og mindre vann tappes ut, det brytes stein, det ryddes og dyrkes nytt land. Stadig mer jord skiftes ut, en prosess som tok til allerede på 1830-tallet. Dette var tidligere enn de fleste andre steder i landet. Teknologiske nyvinninger – og interessen for å ta dem i bruk – bidro til at Jæren fort ble en foregangsregion for det norske landbruket som sådan.

Jæren er først og fremst et korndistrikt på 1800-tallet, men allerede tidlig på 1900-tallet er Rogaland blitt et kjerneområde for melkeproduksjon og storfeavl. Jærbøndene har brukt 1900-tallet til å konsolidere stillingen som ledende husdyrprodusenter. Dette var en posisjon som jærbøndene inntok på tross av myndighetenes intensjoner. Gjennom den såkalte kanaliseringspolitikken hadde myndighetene lagt opp til at Jæren skulle bli ett av landets viktigste områder for produksjonen av korn (sammen med Østlandet og Trøndelag).

Etterkrigstidens landbrukspolitik, slik den har fokusert på intensivering, spesialisering og effektivisering slo ned for fullt blant jærbøndene. Den framgangsrike og vellykkete oppbyggingen av jordbruket i regionen i perioden 1850-1950 ble derfor videreført med full styrke.

Dette har, slik landbruks- og miljømyndighetene i fylket beskrev det ovenfor, hatt fundamental betydning for landskapet, for kulturminner, biologisk mangfold og miljø. Det ble i det hele tatt tenkt lite på miljøeffektene av næringen – og dette var ikke noe som gjaldt bare på Jæren – og det vi i dag altså betrakter som ett av næringens viktigste produkter, nemlig kulturlandskapet. Det kan imidlertid synes som jærbøndene, i større grad enn bønder andre steder i landet, har ytt miljødreiningen motstand. Vi skal derfor se nærmere på hvordan et utvalg bønder i de tre jærkommunene oppfatter fokuset på miljø generelt, og jordbrukslandskapet som et uttrykk for denne miljødebatten.³

Jærbonden, jordbruket, landskapet og naturen

For å greie å fange bøndenes refleksjoner om og holdninger til denne debatten valgte jeg å utfordre dem til en nokså omfattende begrepsdiskusjon. Begrepene jeg valgte var landskap, natur, miljø, biologisk mangfold, økologi og estetikk. Den viktigste årsaken til at valget falt på nettopp disse er at de synes å representere fundamentet i myndighetenes ideologiske perspektiv på dagens landbruk, både nasjonalt og internasjonalt.

Landskap

Landskapet er det du ser, mente mange av bøndene. Et landskap har utvilsomt visuelle kvaliteter, det er det man ser rundt seg, og som vi kan oppfatte både positivt og negativt. Mer spesifikt mener Ove at "*Jæren er et spesielt landskap i Norge*". Jæren har altså kvaliteter som er typiske for Jæren. Også innenfor Jæren er det ulike landskap. Dette spesifiserer Oddlaug på følgende

Dt mangfoldige jærlandskapet - eit mindreverdige landskap? Frå Vik i Klepp 1966. Foto: Widerøe

måte: "*Du har jo en type landskap på Jæren – det er jo et flatt landskap på Varhaug. Kommer du hit er det litt mer kupert. Enda lenger opp har du det tredje landskapet*". Vi har derfor våre personlige landskaper. Det er i forlengelsen av et slikt faktum at vi må se Tores betraktning: "*Landskapet er sånn som vi har laget det*". Landskapet blir derfor til gjennom arbeid, og arbeid

har vi et personlig forhold til. Landskapet er således noe som skapes gjennom det daglige arbeidet på gården.

Natur

Bøndene uttrykte to former for natur; den 'naturlige naturen' i betydningen urørt natur, og den 'kultiverte naturen' i betydningen jordbruksarealer som natur.

Ifølge bøndene finnes begge deler på Jæren: "Lyngmarkene på høg-Jæren er natur her i distriktet. Det er derfor de verner det" (Odd), eller som Gerd sier, det er "mer urørt oppå her [på høg- Jæren] enn på flat-Jæren". Den kultiverte naturen er nærmere knyttet til det daglige miljøet på gården fordi også dyrkamarka har sine naturlige prosesser knyttet til bl.a. vekstsesong og årstider. Også husdyr og planter som inngår i gårdsdrifta er natur, men dette er en natur som bøndene har mer kontroll over, og som de dermed har som mål å beherske agronomisk.

Miljø

Miljø "kan være så mangt. Det kan være forhold som ikke har med natur å gjøre, arbeidsmiljø, innemiljø... Men i naturen er det samspillet mellom disse tingene – trær jord, dyrka jord, kulturbeite, udyrka" (Ingvar). Flere begreper som ble brukt til å beskrive miljø var for eksempel "menneskeskapt", "det som er rundt oss", "system" og "tilstand". Mange pekte på at miljø er et vagt begrep, samtidig som de mente at for bønder er miljø ment å bety noe bestemt: "I det daglige er vi i et miljø. Nå tenker vi ikke på det som de mener vi skal mene med miljø. [Hvem er de?] De styrende partene. De vil vise at de har makt med det. Det er det de vil" (Tore). Også Randi peker på begrepet som et "politisk ord. Bare du bruker miljø så er alt tillatt". Det er videre et begrep med moralske overtoner – "gjøre ting på rette måten" (Tom). Eva forteller at hun, nettopp pga. de moralske overtonene, "prøver å ikke snakke så veldig mye miljø. Vi som er bønder blir på en måte... Det er veldig lett å skylde på landbruket og avrenning og for-

Bildet er frå nydyrking hos Anfinn Line i Hå kommune. Arbeidet var sett ut, det er Rassin Haugseng frå Nærbø som eig og styrer gravemaskina. To "Brøytar" var i gang med å fjerne steinen og legge han i grøfter eller hol, 4-5 m. djupe. Ei veke skulle det ta å dyrke opp teigen på 18 dekar. Kjelde: Med hydrauliske krefter i nybrotet, Bondevennen 1966 s. 920-922. *Foto: Bondevennen.

urensning. Jeg prøver så godt jeg kan å være miljøbevisst, for det der jo også 'in'. Det er jo det det går på. Departementet sette datoer på når du skal spre gjødsel. En skal jo være litt bevisst på at en skal minimere avrenning, passe på at siloen ikke lekker". Dette er alle uttrykk for at miljødebatten og -satsingen på mange måter kan oppfattes som belastende. Samtidig gis det uttrykk for at den har hatt positive

effekter: Inga forteller at "sånn som i bekken. Da far var liten fisket de i den. Det var helt utenkelig da jeg var liten. Igjen får ungene noen små fisker i elvene".

Biologisk mangfold

Å arbeide for biologisk mangfold er å "sikre levesteder for dyr og planter, fugler og fisker [og] alt mulig som vokser" (Agnes). Imidlertid, også fokuset på biologisk mangfold oppfattes av flere av bøndene som moralsk: Begrepet "har ikke festet seg, og det er vel galt" sier Oddlaug. Biologisk mangfold er noe som kan tapes, ødelegges og dermed forsvinne gjennom oppdyrking og intensivering i jordbruket. Dette er sentral forvaltningsretorikk. På den annen side mener for eksempel Ingvar at "i et område der det er blitt drevet intensivt nytter det ikke med små flekker. En må ha større areal, men muligheten for mangfold er der allikevel. Det er så kupert her [der han bor] og på flateste Jæren er det områder som står igjen med forskjellig". Ingvar, og flere andre, leter, slik jeg ser det, etter argumenter som kan rettferdiggjøre driftsformer som han mener kan svares mht. forvaltning av det biologiske mangfoldet. Skogplantingen på Jæren brukes som et eksempel på hvordan en kan kompensere for tap av mangfold i intensivt drevne jordbruksområder: "Hvis det ikke var blitt plantet skog så hadde det ikke vært mulig for sånne dyr å være her. Det er jeg nokså sikker på" (Bjørn). Også leplantingen brukes som en måte å kompensere på. Den forhandlingsposisjon som bøndene inntar for å plassere og rettferdiggjøre den utvikling som har funnet sted, og som de i stor grad baserer egne driftsformer på, er et viktig poeng for hele denne begrepsdiskusjonen. Det gjelder også for hvordan 'økologi' oppfattes:

Med gravemaskinene kom dei store dyrkingsrøysene. *Foto: Bondevennen

Økologi

er "læren om samspillet i naturen", sier Inga. I praksis dras imidlertid forestillingen om en balansert natur i tvil. Særlig gjelder dette når diskusjonen dreier i retning av økologisk landbruk: "Det økologiske jordbruket utarmer jorda, det tilføres for lite næringsstoffer" (Oddlaug). Dette er også utgangspunktet for Leif når han hevder at "hele det norske landbruket er miljøvennlig og økologisk når en tenker på utlandet". Økologisk landbruk er derfor "en videreføring av det vi gjør i dag" (Tom). Samtidig knyttes økologisk landbruksdrift til noe gammeldags og utdatert. Tore hevder at "folk vil ikke tilbake til det gamle". Videre sies det at "du måtte redusere produksjonen så betydelig, men når du skal være heltidsbonde så ønsker du ikke det" (Magne). Ingrid på sin side uttrykker positive holdninger til økologisk drift: "Det er gjerne litt penger i

økologi hvis du har sjanse til å få det til på den rette måten. Det er alltid noen som er interessert i å kjøpe det som er økologisk [dyrket]". I en viss kontrast til Ingrid's betraktning står Evas uttalelse: "Det [økologisk landbruk] er noe jærboen er forpliktet til å le av. Det er helt akseptert her å være skeptisk til økologisk landbruk – det må du nesten være".

Estetikk

Dette siste begrepet voldte flere av bøndene problemer – det er ikke et ord som brukes i det daglige. Dette er et viktig poeng i den forstand at selve begrepet ikke er nødvendig for å kunne uttrykke holdninger til hva som, forenklet sagt, oppfattes som stygt eller fint. Her er derfor noen eksempler på hvordan estetiske betraktninger kommer til uttrykk: "Hvis jeg skulle få det fint her måtte jeg ta de stygge platene på driftsbygningen og skiftet de ut med slike panner som det er på taket her" (Eva); "Det har med landskapet å gjøre. Det er ikke feil med endringer i landskapet hvis en gjør det på rette måten sånn at det ser fint ut. Vi synes at dette huset er blitt fint, det glir inn i miljøet og terrenget" (Tom); "Ugras og uslått mark er stygt. Det er ikke liv. Det er finere når det er grønt. Det har nok med at det skal være i bruk. Det er liksom medfødt" (Magne).

Min tolkning av bøndenes refleksjoner – som jeg her har presentert noen smakebiter av – er at jærboendene forsøker å videreføre den progressive mentaliteten som har preget jærjordbruket, særlig siden midten av 1800-tallet. Dette gjør de ved å forhandle kompliserte historier i fortid og nåtid inn i den landbrukspolitikk som

til enhver tid føres. Disse historiene er personlige historier, de handler bl.a. om gården, om de som har drevet gården, om hvilke forutsetninger som ble gitt dem den dagen de selv tok over, og om hvordan de til enhver tid har forholdt seg til de politiske føringer som legges. Historiene handler dessuten i stor utstrekning om Jæren, om hvordan jordbruket på Jæren har vokst fram, hvor vellykket dette jordbruket i det store og hele har vært, og om en uvanlig høy arbeidsmoral. Med disse historiene følger en aksept for at natur og landskap endrer seg – naturen og landskapet har alltid endret seg, og dette vet bøndene fordi arbeidsåret følger årstidene, og endringene har kommet og gått med driftsformer og generasjoner. Dette oppfattes som naturlig og nødvendig nettopp fordi de valgene som tas er så nedfelt i en personlig og lokal kontekst. Dette betyr ikke at politiske føringer er irrelevante, snarere tvert imot. Skal vi imidlertid forstå effekten av landbrukspolitikken må vi forstå den lokale konteksten den slår ned i. Vi må få et grep om hva som skjer der den skal omsettes i praksis. Når jærboender beskyldes for å være "samtidens verste vandaler" (Stavanger Aftenblad 25.4.1995)⁴ må det derfor forstås som et uttrykk for en 'ekstern' vurdering av bøndene. Noe som innenfra virker rasjonelt og velfundert, oppfattes ofte som stikk motsatt for den som vurderer det utenfra. Slik er det også med den miljøpolitiske dreiningen. Når landbrukspolitikken endres så kraftig som den har gjort de siste 15-20 årene, blir bøndenes historier trukket i tvil av forvaltningen fordi de ofte går på tvers av det fokus som fra sentralt hold rettes mot den enkelte næringsutøver. Jeg mener at dette i stor grad skyldes synet på tid og endring som ligger

På dyrking i 1970-åra. *Foto: Bondevennen

innbakt i produksjonen av kulturlandskapet. Vi har sett at kulturlandskapspolitikken rettes inn mot et fortidig landskap, et 1950-tallslandskap. Bøndene opplever i stor grad dette som stagnerende. Dette henger sammen med hva man oppfatter som landskap, og landskapets rolle i forvaltningssammenheng. Landbruks- og miljø-

forvaltningen formidler et syn på natur og landskap som noe uhyre komplekst, og vi er best tjent med at naturen i størst mulig grad får være 'herre i eget hus'. Fordi også jordbruksarealene er natur, vil dette være mulig innenfor et landbruk tilsvarende det man drev på 1950-tallet. Dette landbruket produserte et landskap

som pr. i dag, estetisk betraktet, er mer variert og småskala, og der miljøproblemene på langt nær var så fram-tredende som i dag. Det var med andre ord en periode der menneskets forhold til naturen var mer akseptabel. Den økonomiske og juridiske styringen av næringen som forvaltningen i dag foretar, retter seg derfor direkte mot å styre bøndenes driftsmåter som i størst mulig grad nærmer seg det landskapsideal som er identifisert. Landbruksforvaltningen retter seg derfor ikke primært mot naturen, det er snarere jærbøndenes aksept av en produksjonskultur forvaltningen må styre.

For bøndene synes det i mindre grad å være kulturen som bør være gjenstand for styring. Det er heller naturen som må forvaltes og håndteres, fordi bøndene betrakter seg som ivaretagere av et 'naturlig' overskudd som de er i stand til å framskaffe og kontrollere gjennom sitt daglige arbeid. De vil derfor være skeptiske overfor den dreining politikken har tatt.

Forvaltningsmessig representerer disse to perspektivene åpenbart utfordringer. Jeg har ikke tatt stilling til hvorvidt jærbøndene er 'dårlige' landskapsprodusenter, eller om forvaltningen ikke evner å ta det som for bøndene er rasjonelle og riktige valg i betraktning. Mitt poeng har vært å vise at det er *perspektivene og motivasjonen* vår som avgjør hvordan vi velger å handle. Det er fordi vi har ulike mål med det vi gjør at handlingsvalgene våre blir ulike. Handlingsvalg i dag kan imidlertid ikke forstås uten at en forstår de sammenhenger de inngår i, både i fortid og nåtid, men også i framtid. Jeg skal derfor avslutte med et sitat fra en av bøndene som illustrerer nettopp de kompliserte vurderingene som i en eller annen form vil måtte påvirke

det landskapet som direkte og indirekte produseres: "*De politiske signal som blir gitt, må du jo tillegge så stor vekt at du kan se mange år framover i tid. Dette er ei næring som er veldig treg i utvikling. Det du gjør i dag høster du gjerne ikke før om flere år. Det gjør at du prøver å gå i posisjon mange år før det skjer, med hensyn til å være i posisjon når det skjer*" (Ingvar).

Jeg vil gjerne takke alle som delte erfaringer og kunnskaper med meg i februar og mars 1999. Særlig takker jeg bøndene for deres velvillighet og interesse, og for at dere ønsket både meg og mine spørsmål velkommen. Ansvar for tolkningen av datamaterialet er naturligvis kun mitt eget.

Fotnoter

¹ Undersøkelsen ble utført i forbindelse med et doktorgradsarbeid i perioden 1998-2002 (Setten, Gunhild. 2002. *Bonden og landskapet. Historier om natursyn, praksis og moral i det jærsk landskapet*. Dr.polit.-avhandling. Geografisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim).

² I et brev til Bjørnstjerne Bjørnson skriver Alexander Kielland at "Enhver klondrian kan beundre Hardanger, men kom til Jæderen, her har vi natur for viderekommende".

³ Materialet som presenteres er basert på kvalitative intervjuer med 30 bønder. Intervjuene ble foretatt i februar og mars 1999. Det jeg først og fremst skal presentere her er disse bøndenes vurderinger av retorikken i dagens landbrukspolitikk, bl.a. bruken av noen sentrale begreper knyttet til miljødebatten. Alle navn som brukes i den påfølgende teksten er fiktive.

⁴ Dette var filosofen Arild Haalands beskrivelse av bøndene som rev et verneverdig jærhus på Varhaug i april 1995. (Se også Thu 1996).

Litteratur

Dahl, Theodor. 1943. *Under Jærens Himmel*. Stabenfeldt as Forlag, Stavanger.

Fylkesmannen i Rogaland m.fl. 1997. *Strategi for arbeidet med jordbrukets kulturlandskap i Rogaland 1998-2000*. Stavanger.

Fylkesmannen i Rogaland. 1977. *Kulturlandskap i Rogalandsjordbruket*. Landbruksavdelinga, Stavanger.

Frøyen, Anne Jorunn. 2000. *Den driftige jærbonden i etterkrigstida – myte eller realitet?* Hovedoppgave, Historisk institutt, Universitetet i Bergen.

Garborg, Arne. 1998 [1892]. *Fred*. Aschehoug, Oslo.

Gjølberg, Ole. 2000. *Framtidas kulturlandskap i historisk perspektiv: Back to the 50s!* Landbruksøkonomisk Forum 3, 29-36.

Jones, Michael. 1998. På vei mot en mer miljøvennlig jordbrukspolitikk? I: Framstad, E. & I. B. Lid (red.) *Jordbrukets kulturlandskap. Forvaltning av miljøverdier*. Universitetsforlaget, Oslo, 192-199.

Kallbekken, Steffen (red.) 2002. *Delprosjekt FOLA-miljø: Betaling for fellesgoder. Forslag til endringer i miljøvirkemidlene i landbruket*. NILF-rapport 2002-2, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

Løwold, Oluf A. 1888. *Fra Jæderen. Gammelt og Nyt*. Stavanger.

Setten, Gunhild. 2002. *Bonden og landskapet. Historier om natursyn, praksis og moral i det jærsk landskapet*. Dr.polit.-avhandling, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.

Stavanger Aftenblad. 25.4.1995. *Statsstøttet vandalisme på Varhaug*.

Thu, Ragnhild. 1996. *Vår nye bondekultur – når det moderne vert tradisjon*. Hovedoppgave i etnologi, Institutt for kulturstudier og kunsthistorie, Universitetet i Bergen.

Tveite, Stein. 1982. Den driftige jærbu – myte eller realitet? *Stavanger Museums Årbok*, 92. årg. Gjølstein, Stavanger, 45-51.

Muntlige kilder:

30 bønder i kommunene Hå, Klepp og Time. (Intervjuet februar og mars 1999).

Per Harald Grue. Departementsråd i Landbruksdepartementet. (Intervjuet 14.10.1999).